

A TÓTH ILONA ÉS TÁRSAI PER

KOMPLEX VIZSGÁLATA

TÉZISEK A DOKTORI ÉRTEKEZÉSHEZ

SZAKOLCZAI ATTILA

1. A KUTATÁSI FELADAT RÖVID ÖSSZEFOGLALÁSA

Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc eseménytörténetének kutatói mindig kiemelt forrásként kezelték a forradalom leverése utáni megtorlás, azon belül is a büntetőeljárások peres iratait. A megtorlás kutatói szerint azonban ezen eljárások célja nem az 1956-ban történtek feltárása, hanem elsősorban a forradalmat ellenforradalomnak bélyegző 1956. decemberi párthatározat igazolása, valamint a bűnösnek kiszemelték megbüntetésére, a lakosság elrettentése, a győztesek bosszúszomjának kielégítése volt. Amennyiben pedig a peres iratokban fennmaradt beszámolók célja nem a történetek elbeszélése, hanem a történeteknél később kijelölt céloknak való megfelelés volt, akkor okkal feltételezhetjük (mint ahogy azt már több kutatás is megerősítette), hogy az egyes vallomásokból összeálló narráció nem a múltban történtek rekonstrukciójának kísérlete (nem ötvenhatos történet), hanem konstrukció. Olyan (ötvenhetes) történet, amelynek célja nem a múltban történtek minél pontosabb reprodukciója, hanem a hatalomtól kapott politikai feladat eredményes elvégzése volt. A peres eljárásban kreált történeteknek a pártvezetés által adott politikai célú és meghatározottságú általános értékeléshez kellett igazodniuk és illeszkedniük. Ahhoz az értékeléshez, amely nem forradalomnak, hanem ellenforradalomnak állította az október–novemberben történeteket.

Túl az elnevezésben rejlő minősítésen (az október–novemberben történtek célja nem pozitív, hanem negatív irányú változás volt), a decemberi párthatározat (amit később a politikai igényeknek megfelelően tovább „éleztek”) azt is állította, hogy a történtek célja nem a társadalmi-gazdasági és politikai viszonyok javítása, hanem ellenkezőleg, az 1944 után elért eredmények felszámolása, egy történelmileg meghaladott rend visszaállítása volt. 1990 után nem alakult ki teljes szakmai konszenzus abban a kérdésben, hogy (a nemzeti függetlenség visszaszerzésén túl) mi volt a forradalom fő célja, de abban egységesek a kutatók, hogy az nem a decemberi párthatározatban leírt „Horthy-fasiszta” és „kapitalista-földesúri ellenforradalom” volt. Következésképpen a peres eljárásokban olyan szövegek kerültek lejegyzésre, a vallomásokból olyan narratívák bomlanak ki, amelyek a pártvezetés politikailag motivált, a valóban történeteket akár azok ellentétéig torzító értékeléséhez illeszkedtek. Amelyek nem a történtek elbeszélésének kísérletei, hanem azt beszélik el, amit a politikai hatalom hallani akart. A megtorlás büntetőeljárásai tehát hasonlóak a klasszikus koncepciós perekhez, amelyek iratai ugyancsak nem a valóban történetekről adott beszámolókat tartalmazzák (ha fennmaradtak az iratok), hanem olyan történeteket, amelyeket a hatalom rendelt meg, és amelyek kreálásában együttműködni kényszerültek a perbe vontak.

Következésképpen az ötvenhatos megtorlás peres iratai a forráskritika hagyományos eszközeivel nem használhatók ötvenhat forrásaiként. Nem elég a történeteket ellenforradalomnak mutató

történeteket kivágni eredeti (ellenforradalmi) kontextusukból ahhoz, hogy belőlük megírható legyen ötvenhat története. A peres iratokban fennmaradt történetek bármelyike lehet hamis, nem a történeteket rekonstruálni próbáló, hanem a politikai feladatnak megfelelő konstrukció. Abban az esetben pedig, ha egy adott perben tárgyalt dolog (legyen az esemény, intézmény vagy valami más) konstruált vagy rekonstruált voltának megállapításához nem áll rendelkezésre információ más, a peres iratoknál megbízhatóbb egykorú forrásból (és ilyen nem is kutatható fel), akkor az egyedül magának az adott pernek és az ahhoz kapcsolódó büntetőeljárásoknak a vizsgálatával lehetséges.

A kutatónak tudatában kell lennie helyzetének paradox voltával: hogy vizsgálatának tárgya egyben vizsgálatának eszköze is; hogy a múltban történtek rekonstrukciójának kísérletéhez kizárólag olyan szövegek állnak rendelkezésre, amelyek közül egyetlen egy sem tekinthető valamely külső, objektív jegy alapján hamisnak vagy igaznak. Mégsem mondhat le a peres iratok ötvenhat forrásaként való használatáról, hiszen a tömegakciókról alig maradtak fenn más jellegű, egyidejű források, a peres iratok elvetésével lemondana azok megismerésének lehetőségéről is.

Disszertációmban egy viszonylag ismert ügyet, a Tóth Ilona és társai elleni eljárást vizsgáltam abból a szempontból, hogy a peres iratokból kibomló történet miként viszonyul ahhoz, ami valóban történhetett. Azt kívántam bemutatni, hogy a keletkezett és

fennmaradt szövegek kínálta történet nem csupán szándékos torzítása a perbe vontak cselekményeinek. Az nem az 1956-ban történtek rekonstrukciója, hanem olyan konstrukció, amely alig támaszkodik a valóban történetekre. Céлом nem csupán annak bemutatása volt, hogy a per fő vádpontja (Kollár István állítólagos megölése) hamis – amit Kiss Réka és M. Kiss Sándor már meggyőzően elvégzett. Bizonyítani próbáltam azt is, hogy a vád tárgyává tett gyilkosság nem történt meg, nincsenek arra utaló hiteles nyomok. Ellenkezőleg, az iratokban számos olyan nyom van, amelyek hiteltelenítik a gyilkosságot elbeszélő vallomásokot és a tárgyi bizonyítékokot. A perbeli történet és a megtörténtek, illetve a bizonyítás módja szempontjából tehát érdemben nincs különbség a Tóth Ilona-per – és az ahhoz kapcsolódó eljárások –, valamint a klasszikus ötvenes évek koncepciónak nevezett sztálinista-rákosista perei között.

Másfelől arra próbáltam mintát adni, hogyan lehet tetten érni és leleplezni a hamisítást, hogyan lehet a koholt per irataiból olyan információkat nyerni, amelyek alkalmasak gazdagítani ismereteinket ötvenhatról. Ezzel együtt megpróbáltam rekonstruálni a valótlan történet létrehozásának folyamatát, feltárni azokat az eszközöket, amelyekkel a vádlottakat és a tanúkat együttműködésre bírták, a hamis vádakra tárgyi bizonyítékokat szereztek.

Véleményem szerint számos történész 1990 után is azon az úton haladt tovább, amelyet a megtorlás jelölt ki. Az akkor keletkeztetett, a történeteket ellenforradalomnak mutató szövegek (ezeket ötvenhetes

történetnek nevezem) maradtak a forradalom feltárásának legfőbb forrásai. A történeteket (azok többségét) nem vetették alá alapos vizsgálatnak, hanem megelégedtek annyival, hogy az egykor bűnösnek, ellenforradalminak tekintett cselekményeket a forradalom kontextusába helyezték. M. Kiss Sándor a Kádár-rendszer két alapmítoszáának nevezi a Köztársaság téri ostrom és az azt követő atrocitások, illetve Kollár István meggyilkolásának történetét. Előbbiről Tulipán Éva és jómagam több írásban próbáltuk lehántani az ötvenhetes koholmányokat, és feltárni, mi és hogyan történhetett valójában. Ezt a feladatot Kiss Réka és M. Kiss Sándor részben elvégezte a Kollár-gyilkosság vonatkozásában. Az ő eredményeikre építve, azokat a forradalom és szabadságharc kontextusába helyezve kívánom megmutatni, hogy nem elég a peres iratokból kibomló történetek átértékelése, átszínezése, hanem minden egyes történetet beható vizsgálatnak kell alávetni annak érdekében, hogy ötvenhatról való tudásunkat a korrigált ötvenhetes történetektől is megszabadítva feltárható legyen a forradalom története.

2. A KUTATÁS FORRÁSAI ÉS MÓDSZERTANA

A kutatáshoz a források döntő része két levéltárban áll rendelkezésre. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára őrzi a Tóth Ilona-ügy vizsgálati iratait, Budapest Főváros Levéltára pedig a bírósági iratait. A vizsgálatba szükséges volt bevonni mindazokat az ügyeket, amelyek a perbe vontakon vagy a per tárgyává tett cselekményen keresztül szorosán kapcsolódtak a Tóth Ilona és társai elleni eljáráshoz. Ezek iratai nagyrészt a már említett két levéltárban vannak, de fontos információk rejlenek a Budapesti Katonai Bíróság Hadtörténelmi Levéltárban őrzött irataiban, valamint a Legfelsőbb Bíróság Népbírói Tanácsa előtt folyt Herczegh Benjámint és társai elleni per aktáiban, amelyek a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában vannak. A vizsgálatot folytató személyekről fontos információk találhatóak az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára Állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai című állagában. Az ügy fővizsgálójának (illetve az általa lakalmazott módszereknek) jobb megismerését a Budapesti Katonai Bíróság és a Budapesti Katonai Ügyészség iratai tették lehetővé.

A források egy speciális csoportját képezik a rendszerváltozás után készült visszaemlékezések. Ezek vizsgálata azonban azt mutatja, hogy a visszaemlékezők nem tudták függetleníteni magukat a

társadalmi elvárástól, az döntően meghatározta mondandójukat. Annak érdekében, nehogy fény derüljön egykori (kényszerű) kollaborálásukra, igyekeztek megerősíteni a hajdani per megállapításait (saját akkori vallomásaikat). Eszerint a megtorlás idején tett vallomás és a kései visszaemlékezés összhangjából nem okvetlenül következik, hogy a vallomás hiteles, a múltban történtek feltárására irányuló volt; a kései vallomás is lehet hamis.

Azt feltételezve, hogy a vizsgálat tárgyául választott per nem a történetek rekonstrukciójára tett kísérlet, hanem rekonstrukció, önmagában egyetlen vallomást sem lehet olyannak tekinteni, mint amelynek célja a valóban történetek felidézése. Következésképpen az iratokban nincs olyan arkhimédészi pont, ahonnan kiindulva fel lehetne fejteni, hogy mely állítások igazak, mely történetek tekinthetők a történetek elbeszélésének, és melyek azok, amelyek a vizsgálótisztek céljainak és szándékainak megfelelően keletkeztek. Az ötvenhetes történeteket csak a fennmaradt szövegek komplex elemzésével lehet tetten érni.

A vizsgálathoz elemeire bontottam a perbeli történetet. Megpróbáltam a főszereplőkről felderíteni mindazt, ami ötvenhatos és azt megelőző tevékenységükről megtudható, pótolva azt, amit a perben elmulasztottak: az állítólagos elkövetők személyi körülményeinek tisztázását. Ehhez fel kellett tární azt a közeget, amelyben 1956-ban mozogtak, ellenőrizni kellett a szakirodalom eddigi megállapításait. Ez a vádlottak esetében leginkább Gyöngyösi

Miklós vonatkozásában volt lehetséges, akiről meglehetősen markáns állítások kerültek az iratokba. Az összegyűjtött bizonyító anyag alapján – ami már az ügyben eljáró bíróságnak is rendelkezésére állt – egyértelműen megállapítható volt, hogy a róla festett kép tendenciózusan torz, az őt notórius bűnözőnek mondó állítások hamisak.

A vádlottak személyi körülményeinek vizsgálata átvezetett a Kollár-gyilkosság kezdetének, Kollár gyanúba kerülésének, és általában az ellenállókat állítólag jellemző gyanakvó légkörnek a vizsgálatához. Elérve a per központi eleméhez, a gyilkossághoz, elsőként a bizonyítékok hitelességét vizsgáltam. A tárgyi bizonyítékokat önmagukban, illetve a büntetőeljárásban betöltött szerepük vonatkozásában, a tanúvallomásokot pedig egymással összevetve, illetve a tanú hitelességét, szavahihetőségét ellenrizve. A perbeli történetek hamisságának leleplezése leggyakrabban a perben felmerült más körülményekkel való összevetésük révén volt lehetséges. A bizonyításnak ezt a módját az tette nehezzé (sok esetben talán körülményessé), hogy nem volt elég megállapítani, hogy a két elem kizárja egymást, de meg kellett kísérelni annak felderítését, hogy a kettő közül melyik a hamis, és melyik utal (legalább részleteiben) a valóban történetekre. Vizsgálódásom szerint Toracz Sándorék november 4-e után rendkívüli élelmiszerboltot működtettek a női szálláson, ezért is tartom valószerűtlennek, hogy ugyanakkor részt vettek volna a szovjet csapatok elleni fegyveres harcban. Számos egyéb ok mellett azért tekintetem hitelesnek az élelmiszer-árusítás

történetét, mert azt hitelesnek tűnő tárgyi bizonyítékok is alátámasztották (fennmaradt nyugták, a Belkereskedelmi Minisztérium feljegyzése stb.) Más esetekben a vádat alátámasztó elemet más vallomások részletei segítettek leleplezni (például azt, hogy hogyan lett a kiegészítő kórház portaszolgálatából riasztó őrség).

A végső szöveg szerkezete nem azonos a kutatásával. A leírásnál igyekeztem ügyelni arra, hogy csak olyan megállapításokat tegyek, amelyeket a vizsgálat addigi eredményei kellően alátámasztanak, ezért egyes elemek újra meg újra feltűnnek, ahogy lehetővé vált egyre pontosabb és egyre teljesebb kibontásuk.

Mivel a per középponti eleme a Kollár-gyilkosság, azt vélelmezem, hogy a szereplők (a vádlottak, a tanúk, illetve az ügy vizsgálója, majd a tárgyaláson az ügyész és a bíróság tanácselnöke) elsősorban annak bizonyítására koncentráltak. Következésképpen attól távolodva nagyobb az esélye annak, hogy a figyelem csökkenése folytán az adott vallomásba nem a konstrukcióhoz igazított elemek is bekerültek. A vizsgálat során ezért elsősorban az apró nyomokra, a látszólag érdektelennek tűnő részletekre igyekeztem koncentrálni, különösen a tárgyhoz nem, vagy csak kevésbé kapcsolódó elemekre. Arra törekedtem, hogy egy-egy részletet ne csak önmagában, hanem összefüggéseiben vizsgáljak: összefüggésben a szereplőkkel, a történet más elemeivel és annak szűkebb és tágabb kontextusával. Ez a mikrofilológiai módszer azonban reményeim szerint nem volt öncélú. Nem az volt ugyanis a célom, hogy az ötvenhatban történeteket

apró részletekbe menően rekonstruáljam. Az apró részletek tisztázása azért volt fontos, mert azok segítségével láttam lehetségesnek elkülöníteni az egyes vallomások ötvenhatban történetekre utaló elemeit az ötvenhetes történetektől.

Természetesen a perbeli történetnek számos olyan eleme volt, amelyet nem volt szükséges a többivel korrelációban vizsgálni, önmagában nézve is egyértelmű volt hamissága, lehetetlensége (például hogy a felkelők étterrel és altatóval felszerelve indultak harcba a szovjetek ellen, vagy hogy Tóth Ilona italért és csokoládéért vállalkozott egy másik gyilkosságra). Más elemek hamisságát úgy lehetett tetten érni, hogy kivonva a per kontextusából, azokat a mindennapi élethez vagy a valósnak tekinthető 56-os szituációhoz viszonyítottam. Így tekintetem valószínűnek, hogy Toracz Sándor több mint egy év börtön és három átvirrasztott éjszaka után nem harcolni ment a Landler Jenő (ma István) utcai női szállásra, hanem az alvás lehetősége és a fiatal, egyedülálló nők közelsége csábította oda, amely feltételezésemet számos egyéb részlet is alátámasztja. Így tekintetem valószínűnek, hogy a Hernád utca 8.-ban Toraczék nem az ország függetlenségének, hanem a közrendnek a védelmében léptek fel az ott – állítólag éppen – megpihenő szovjet katonákkal szemben.

3. A TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK RÖVID ÖSSZEFOGLALÁSA

a, Munkám elsődleges eredménye annak bizonyítása, hogy az a gyilkosság, amelyért Tóth Ilonát és két vádlott-társát, Gönczi Ferencet és Gyöngyösi Miklóst halálra ítélték, nem történt meg. Az csupán egy ötvenhetes történet, amelyet különböző hírekből és híresztelésekből kiindulva kreált a politikai rendőrség. Következésképpen nemcsak Tóth Ilona, hanem Gönczi Ferenc és Gyöngyösi Miklós is ártatlan a terhükre rótt gyilkosságban. Tehát az M. Kiss Sándortól az „ellenforradalom” alapmítoszájának nevezett két történet (a Köztársaság téri atrocitások és a Kollár-gyilkosság) közül egyik sem alapul a valóságon.

b, Mivel elemzésem hasonló konfabulációnak mutatja a Tóth Ilona-perhez több szálon kapcsolódó összes büntetőeljárást (a Toracz Sándor és társai, a Palotás József és társai, valamint a Pap István ellen folytatott pert), azt vélelmezem, hogy perek konstruálása nem volt kivételes a megtorlás idején, sőt, olyan 1956 után tíz évvel is előfordult. A perkoholás hasonlóan folyt 1956 után, mint 1953 előtt.

c, Következésképpen a megtorlás peres iratai csak abban az esetben használhatók (akár részkérdésekben) a forradalom és szabadságharc történetének forrásaiként, ha előzetesen megtörtént az adott per alapos vizsgálata. Ebből következőleg nem lehet

tudományos eredménynek tekinteni azon megállapításokat, amelyek olyan kutatáson alapulnak, amely a pereket nem koncepciósnak (konstruálnak) tekinti, tehát a következtetések levonását nem előzte meg a forrásként használt peres irat egészének és történeteinek alapos vizsgálata. Nem állítom, hogy a megtorlás minden pere koncepció volt, azt viszont igen, hogy alapos vizsgálat nélkül egyik sem állítható a tények rekonstrukcióját célzóknak.

d, Vizsgálódásom szerint a Kollár-ügy ötvenhetes története a politikai rendőrségen íródott. Abban társszerzőként közreműködtek a kollaborációra fizikai és lelki erőszakkal, rendőri trükkökkel rákényszerített vádlottak, és különböző motívációkkal a tanúk. Az ügyészség nem ellenőrizte a neki átadott vizsgálati anyagot, csupán igyekezett pótolni a vád bizonyításának hiányosságait, korigálni a nyilvánvaló hibákat. A bíróság célja pedig az volt, hogy a kor jogi normáinak általában megfelelően a lehető legtöbbet (a lehető legsúlyosabb ítéleteket) hozza ki az adott ügyből.

e, A perbe fogottakat elsősorban másoktól szerzett vallomások döntő bizonyítéknak mutatásával; a tagadással szemben a vádatat beismerő vallomás előnyeivel; illetve a vádak megsokszorozásával, majd csökkentésével bírták együttműködésre. Fokozatosan olyan (csapdába, kényszer)helyzetbe juttatták őket, amelyben együttműködésre kényszerültek a politikai rendőrséggel, önmaguk ellen. A vizsgálat során általában fizikai kényszert is alkalmaztak. A vádlottak megtörésében nagy szerepe volt a fogvatartás

körülményeinek, a rabok kifárasztásának és mindentől (így például a bírósági tárgyalást megelőzően a szakszerű védelemtől való) elszigetelésének, egymással való szembefordításuknak.

f, A rendszerváltozás után készült interjúk sem tekinthetők az ötvenhatban történtek hiteles feltárását célzó rekonstrukciós kísérletnek, mivel a visszaemlékezők abban érdekeltek, hogy a hamis vádak bizonyításában játszott szerepük ne lepleződjön le. Sem a Kollár-ügyben elítélt Molnár József, sem a Jagicza-ügyben elítélt Mátéffy Csaba nem vállalta az abból fakadó következményeket, hogy beismeri: 1956–1957-ben hamis vallomásra kényszerült. Mátéffy igyekezett elhallgatni egykori hamis vallomását, majd amikor nem tudta elkerülni, annak lényegét a lehető legrövidebben ismételte el. Molnárnak voltak olyan utalásai, amelyekből kiindulva le lehetett volna leplezni a büntetőeljárásban kreált történet hamis voltát, de az interjút készítő Gyenes Pálnak 1992-ben még nem álltak rendelkezésére azok az információk, amelyek a per hamis, konstruált voltának tetten éréséhez szükségesek.

g, Mindezek ellenére egy alapos, új vizsgálat lehetőséget nyújt arra, hogy a peres iratokat ne csak a megtorlás, hanem ötvenhat történetének forrásaiként is lehessen használni.

h, Az eddigi rekonstrukciók állításaival szemben: november 4-e után (Budapest VII. kerületében) felkelők senkit nem végeztek ki árulás vagy kémkedés gyanújával. Kollár Istvánt senki nem ölte meg. Futácsi Endrét szovjet katonák lötték tarkón. Jagicza Lászlót

ismeretlenek a forradalom eseményeitől függetlenül támadták meg (Budafokon). A csak Colosként ismert személyről fennmaradt történetek egy félbehagyott konstrukció szilánkjai, amelyek elégtelenek ahhoz, hogy akár Colosról, akár az esetleg ellene elkövetett cselekményről bármit felelősséggel lehessen állítani. A Pap István tehére rótt gyilkosság pedig egy kései torzó, amelynek készítői még annyira sem igyekeztek történetüket összefüggésbe hozni a valóság elemeivel, ahogy elődeik 1957–1958-ban tették.

i, Sem a Domonkos utcai kiegészítő kórház, sem a Péterfy Sándor Utcai Kórház nem volt az ellenállás olyan központja, mint amilyennek az eddigi rekonstrukciók mutatták. A betegek és a sebesültek védelmében a kórházak sem a fegyveres, sem a fegyvertelen ellenállásnak nem adtak teret, sem november 4-e előtt, sem az után. A Péterfyt alapvetően Angyal István ott tartózkodása, illetve a november 16-i nagy razzia során őrizetbe vett személyek nagy száma miatt tekintették fontos ellenálló bázisnak. Angyal azonban nem felkelő csoportot irányított a Péterfyben, hanem alkalmi társaival röpcédulákat készített az ott talált stencilgépen. A röpcédulázást 1956 novemberében az abban résztvevők nem tekintették súlyos büntetéssel fenyegetett cselekménynek, a röpcédulák terjesztéséhez nem volt szükség csoportot szervezni és működtetni. A november 16-án őrizetbe vettek pedig napokon belül szabadon engedték, aki ellen közülük később eljárás indult, annak (alapvetően) nem a Péterfyben folytatott tevékenységét írták a terhére. Az állítólag a Péterfyben működő ellenforradalmi csoport ügyében még 1960-ban is folyt

vizsgálat, az azonban büntetőper indításához elégséges anyagot nem tudott összegyűjteni.

j, A Landler Jenő (ma István) utca 26. nem egy ellenálló egység bázisa volt, miként nem ellenállók, hanem a közrendre néhány napig még november 4-e után is felügyelő nemzetőrök voltak a Landler Jenő utca 44. számú épületben. Hasonlóan nincs nyoma annak, hogy ellenállók bázisa lett volna a Dózsa György út 40. alatti munkásszállás. A megtorlás iratai hamisan állították ellenálló csoportnak azokat a személyeket, akik november 4-e után egy ideig együtt laktak valamilyen közösségi (munkás- vagy diák)szálláson.

k, A Tóth Ilona-per fővádlottjai nem voltak ötvenhat kiemelkedő szereplői: Tóth Ilona nem volt a Budapest VII. kerületi ellenállás (egyik, akár csak regionális) vezetője, hiszen nincs nyoma, hogy szoros és állandó kapcsolata lett volna az ellenállás bármelyik csoportjával vagy körével. Nem volt kapcsolata egyetlen, november 4-e után is fegyveresen ellenálló csoporttal, sem nagyimrés vagy diákszervezettel, és munkástanáccsal sem. A Domonkosba kerülése előtt szerepe kimerült abban, hogy október 26-a és november 2-a között részt vett a sebesültek mentésében és élelemszállításban (ennek során egy ízben elvitték Nyugat-Magyarországra az *Igazság* egyik számát). Fő feladatának a Domonkosban sem a politikai küzdelmet, hanem a betegek és sebesültek ápolását, gyógyítását, ellátásuk biztosítását tekintette, és csak véletlenszerűen kapcsolódott bele

röpcédulák másolásába és terjesztésébe, amely tevékenysége az *Igazság* első számának megjelentetésében kulminált.

Gyöngyösi Miklós a róla elterjedt (terjesztett) információkkal szemben részt sem vett a fegyveres harcban. Az októberi harcok idején nem is volt Budapesten, novemberben pedig nem egy fegyveres csoportnak, hanem a Palotás József vezette, Landler 44. alatti nemzetőr egységnek a tagjaként közrendvédelmi feladatokat látott el.

1, Tóth Ilona és Gyöngyösi Miklós forradalom alatti tevékenységének tisztázása megerősíti azt a korábbi megállapítást, hogy a megtorlás idején elszenvedett súlyos büntetésből nem feltétlenül következik, hogy az illetőnek jelentős szerepe volt a forradalomban. A megtorlás során elszenvedett ítélet nem minden esetben aránylik a forradalomban vállalt tevékenységhez: kevésbé jelentős cselekményekért is szabtak ki halálos ítéletet, miközben fontos résztvevők megúszták viszonylag enyhe büntetéssel (vagy akár büntetés nélkül). A büntetőeljárás sok esetben elkerülhető volt a kádári elvárásokhoz való megfelelő igazodással.

m, A büntetőeljárásokban hamisan rekonstruálták a perbe vontak előéletét. Gyöngyösi Miklós nem volt nyolcszor elítélt bűnöző, és 1946-ban háborús bűnösnek nem ítélte el a Szegedi Népbíróság 10 év szabadságvesztésre, noha ezt az első vallomásáról felvett jegyzőkönyv szerint maga is elismerte. Két jelentéktelennek tekinthető ügye után 1952-ben kapott valóban súlyos ítéletet, bűnszövetkezetben elkövetett betörésekért hat év három hónap börtönbüntetést, ebből a büntetéséből

szabadult a forradalom idején. Ezt az iratokból a tanácsvezető bírónak, B.-né Tóth Matildnak is tudnia kellett, ennek ellenére Gyöngyösit korábban már nyolcszor elítéltnek, vagyis többszörösen visszaeső bűnözőnek tekintette, és mint ilyet méltatlannak a kegyelemre.

n, Az *Élünk* szerkesztői nem csak Obersovszky Gyula és Gáli József voltak, mindvégig velük egyenrangúként vett részt a munkában D. Szabó László.

o, Attól még, hogy Gáli József és Obersovszky Gyula ötvenhat kikezdhetetlen tekintélyű és hitelességű résztvevői voltak, az ő – vádlottakat terhelő – tanúbizonyságuk is lehet hamis.

p, Az *Élünk* első száma nem november 18-án (a Kollár-gyilkosság napján), hanem egy nappal korábban, november 17-én készült el. A második számot pedig azért kellett újraírni, mert annak írásait Tóth Ilonáék megsemmisítették a november 19–20-i razzia idején.

q, A szervek, elsősorban a politikai rendőrség olyan tanúkat alkalmazott, akik vagy eleve olyan helyzetben voltak, hogy kénytelenek voltak a tőlük elvárt hamis vallomást megtenni (például a más ügyben eljárás alatt álló Nagy Erzsébet), vagy kényszerhelyzetbe hozták őket (például a kiegészítő kórházban barátnőjét meglátogató Gráczai Bélát).

r, A tanúk sok esetben olyan vallomást tettek, amely a korban hatályos büntető perrendtartás szerint sem volt szabályos (másoktól hallott információk, vagy saját következtetések tényként közlése).

s, Az eljárás alatt állókat súlyos fenyegetésekkel kényszerítették együttműködésre, Palotás Józsefet például bizonyíthatóan halálbüntetéssel fenyegetéssel.

t, A Bethlen téren nem karhatalmistákat ostromoltak meg felkelők, hanem véletlenül lövöldözött egymásra a nemzetőrség két egysége.

u, A politikai rendőrség az ellenforradalmárokról keringő rémtörténetekből, különböző mende-mondákból, meggondolatlan vagy kényszerű vádaskodásokból csirázó gyanújából növesztette nagyra a Kollár-gyilkosság történetét. Vélelmezhető, hogy a percsinálók nem egy megtörténtnek tudott bűntény bűnöseinek hamis bizonyítékok segítségével való elítélésére törekedtek, hanem (előbb vagy utóbb) tudatában voltak a vád tárgyává tett történet hamis, kitalált voltának. A konkrét ügy megvalósításában kiemelkedő szerepe volt az ügy fővizsgálójának, aki azonban azt nem tudta volna befejezni kollégái (és általában a politikai rendőrség és az igazságszolgáltatási szervek) segítségével nélkül.

v, Ha igaznak is tekintjük, hogy a különböző belügyi szervek november 4-e után csak lassan és nehézkesen tudták újjáépíteni a forradalom idején szétesett hálózatukat, ez nem zárja ki, hogy – talán

kevésbé hivatalos formában, de – már november második felében kvázi-ügynökök segítették munkájukat. A Tóth Ilona-ügyben számos ilyen kapcsolat segítette a percsinálást (Csontos Erzsébet, D. Szabó László), de fontos segítséget kaptak forradalmi szerepük miatt megzsarolt személyektől (Horváth Sándorné).

w, Kelemen Endre bírósági orvosszakértő feladata nem merült ki abban, hogy szakvéleménnyel segítsen tisztázni egyes ügyek homályos részleteit, hanem maga is részt vett hamis bizonyítékok fabrikálásában, és olyan jelentések elkészítésére törekedett, amelyek alkalmasak igazolni a vádlottak bűnösségét.

x, A rendvédelmi feladatokat ellátó nemzetőrség olyan területeken is tovább működött november 4-e után, ahol harc folyt a szovjet csapatokkal.

y, A megtorlás idején azonosnak tekintették, összemosták a rendvédelmi céllal alakult nemzetőr egységeket a fegyveres felkelő (illetve a szovjet katonai beavatkozásnak fegyveresen ellenálló) csoportokkal. A két kategória tisztázása és szabatos elhatárolása máig nem történt meg.

z, Visszaemlékezők többször állították, de a szakirodalom eddig nem erősítette meg, hogy a forradalmat leverő szovjet katonák helyszíni kivégzéseket követtek el. Ez Futácsi Endre halála körülményeinek tisztázásával nagyon valószínűnek látszik.